

Повернення до оригіналу. Збірка публікацій Івана Франка у польській пресі *Iwan Franko. Szkice o literaturze. Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka*. Wydanie I. Zjednoczenie Nauczycieli Polskich na Ukrainie. Przy wsparciu Instytutu Książki w Krakowie i Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa-Drohobycz 2016, s. 392.

Книги *Iwan Franko. Szkice o literaturze. Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka* видано до ювілейних дат Івана Франка – 160-річчя народин і 100-річчя смерті, що відзначалися у 2016 році. Уміщено в ній 40 публікацій українського письменника в польській пресі 80-х - поч. 90-х років XIX ст., тобто протягом періоду активного співробітництва з польськими періодичними виданнями, а серед них „Głos”, „Kraj”, „Ateneum”, „Kurjer Lwowski”, „Kurjer Warszawski”, „Przegląd Społeczny”, „Kwartalnik Historyczny” та інші. Є це частина величезного польськомовного доробку Франка, який лише за приблизними даними налічує понад тисячу позицій. І хоча упорядники Jan Matkowski і Ihor Rozłucki не зазначили нам, за яким ключем здійснювався відбір текстів для цієї книги, найбільш важливим бачиться те, що маємо справу з аутентичним письмом. Це дуже важливо, адже у сучасній гуманітаристиці існує досить помітна свого роду тяга до фактажу, до документальної достовірності, що гарантує кожному дослідженню наукове вивірнення. Під час приготування книги до друку було використано

публікації безпосередньо з першоджерел, в основному - із збереженням авторського правопису та мовно-стилістичних особливостей, характерних для тієї доби, із подачею імен, дат, реалій. Щоправда, здійснювалася при цьому незначна коректа, яку упорядники вважали за доцільну, оскільки твори відносяться до конкретного часу й подій. Ось як вони пояснюють це у „Posłowiu”: „Jeżeli chodzi o same teksty Iwana Franki, to staraliśmy się być wierni oryginałom, czasami poprawialiśmy pisownię, która razila swoimi archaizmami lub byłaby niezrozumiała dla współczesnego czytelnika” (s. 389).

Як відомо, польськомовні праці Франка, що увійшли до „Зібрання творів” у 50-ти томах, а також і до пізніших чотирьох „Додаткових томів”, подано в перекладах на українську мову. І хоча не має підстав нарікати на якість перекладів, проте переклад завжди є вторинним текстом у відношенні до оригіналу. Крім того, переклад може змінювати звучання авторського слова, модифікувати рецепцію авторської думки тощо. Словом, навіть найдосконаліший переклад не є докладним відтворенням оригіналу. Варто також згадати про практиковані в радянські часи препарування текстів українських класиків: скорочення, вилучення фрагментів, а то й цілих творів (приклад – стаття Франка „Поет зради”, яка не увійшла до 50-ти томного Зібрання творів), втручання у їхній зміст. За ідеологічних, а часом і політичних, підходів здійснювалася адаптація й Франково насліддя для читача. Тому не можна не поцінувати старання, направлені на видання польськомовних оригіналів письменника, старання, які, до речі, мають перспективу продовжуватися в нових книгах. Адже, як зазначено в „Posłowiu”, „wkrótce ukażą się następne wybory jego eseistyki: *Szkice o etnografii i folklorze i W kręgu Rusinów, Polaków i Żydów*” (s. 389).

До публікацій Франка у польській пресі у різні часи зверталися як польські, так і українські дослідники (Михайло Возняк, Григорій Вервес, Ростислав Радишевський, Marian Jakubiec, Mikołaj Kuplowski, Grażyna Pazdro, Danuta Szymonik та інші). Найбільшого поширення набули розгляди різних аспектів польсько-українських взаємин, що здійснювалися переважно компаративним шляхом, але також використовувався польськомовний доробок для осмислення творчого і особистісного феномену письменника, враховувався як частина цілісного смислового простору його творчості й культурних вимірів доби. Віднаходження місця польськомовним виступам Франка в координатах сучасної гуманітаристики, безперечно, сприяє становленню комунікативних практик, винятково важливих для розвитку української культури та її самоідентифікації перед світом.

Попри те, що в книзі, як вже зазначалося, ніде не сказано про принцип відбору текстів, що міг би бути представлений як принцип композиції книги, усе ж можна в загальних рисах виділити три основні тематичні напрямки. Це публікації (статті, тексти відчитів, рецензії) про польсько-українські літературні зв'язки, про українську літературу та її різновид в Галичині, а також праці, присвячені польському письменству. Поділ цей досить умовний. Порушені в групах

питання взаємопроникають, знаходячи відгук або продовження в іншій групі. До того ж є у книзі статті, які не можна віднести до жодної з цих груп, але важливі самі по собі. Наприклад, „O czym i jak należą pisać dla ludu”, „Etnologia i dzieje literatury”, „Bibliografia i hramatyka” та інші. Франко ніколи не обмежувався однією, у даному разі – літературною чи ширше – культурною тематикою, хоча й робив її головною віссю свого виступу. Літературну проблематику письменник осягає у співвідношенні з іншими проблемами: суспільними, нерідко й політичними, із зануренням в історію і передбачливим поглядом у майбутнє, із філософською настановою до аналітичних рішень. Силове поле Франкових виступів включає у себе різноаспектний матеріал, збагачуючи тим самим літературознавчі дослідження інтердисциплінарним комплексним підходом. Про це, до речі, вдало свідчить підзаголовок книги *Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka*.

Іван Франко як центральна постать в культурному житті українців на рубежі XIX і XX століть все помітніше надає посиленого значення культурним реляціям між поляками і українцями і тим самим сприяє їхній активізації. Слушну думку висловлює з цього приводу Ростислав Радишевський в передмові книги „Iwan Franko w polskiej prasie: literatura i kultura”: „Polsko-ukraińskie kontakty literackie i kulturowe w drugiej połowie XIX – początku XX w. stały się bardziej intensywne, zyskały zupełnie nowy wymiar intelektualny. W istotnym stopniu przyczyniły się do tego wieloletnie wysiłki Iwana Franki w tej dziedzinie, szczególnie na polu popularyzacji kultury polskiej wśród Ukraińców i ukraińskiej - wśród Polaków. Jego publikacje w prasie same od razu stawały się faktami życia literackiego, wywierały pozytywny wpływ na wzajemne poznanie się i porozumienie narodów” (s. 5).

Франко усвідомлював складність ситуації обох народів: близького фізичного сусідства та великої культурної і суспільної дистанції. Він фактично вибудовує модель літературного і ширше - культурного обміну та спілкування, засновуючи її на тягlostі історичних контактів та на багатогранному змісті. У тексті відчиту „Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej” письменник так накреслює своє розуміння проблеми цих відносин: „W całej Słowiańszczyźnie nie ma dwóch narodów, które by pod względem życia politycznego i duchowego tak ściśle zrosły się ze sobą, tak licznymi połączone były węzłami, a mimo to tak ciągle stroniły jeden od drugiego, jak Polacy i Rusini” (s. 35).

Преса, у тім і періодичні видання, була на той час найбільш дійовим, якщо взагалі не єдиним, місцем, де можна було оприлюднювати свої наміри. І Франко уповні з цього користує до 1897 р., до моменту, коли його участь була перервана конфліктом із польською суспільністю з приводу статті про Міцкевича «Поет зради», опублікованої в австрійській газеті „die Zeit”. Але те, що вдалося зробити, вражає своєю масштабністю – і в сенсі кількості публікацій, і з огляду на значущість порушених питань. Література і культура ставали тими сферами, в площині яких знаходив Франко точки для порозуміння обох

національних сторін. Особливо важливим і відповідальним було представлення українських справ польським реципієнтам, які слабо їх розуміла або й зовсім у них не вникала. Якщо зібрати всі публікації Франка, де в повній мірі або й принагідно йдеться про українську літературу, то буде відтворена реконструкція майже всієї її історії та шляхів розвою від початків на землях Київської Русі до сучасних письменникові тенденцій. Виступам Франка притаманна абсолютна об'єктивність: враховувалися як достоїнства української літератури, так і слабкості окремих проявлень, а також не оминалася можливість показати складні умови її існування. Постійне зазнайомлення польського читача з українською літературою, з її видатними постатями, літературознавчою (Огоновський, Пипін, Петров), культурологічною (Драгоманов), історичною думкою (Костомаров, Дашкевич) утверджувало письменство сусідів як самодостатнє й оригінальне, а водночас сприяло глибшому пізнанню і розумінню українців як самодостатньої національної спільноти, наділеної самобутньою культурою.

В основі Франкових імпліцитних намірів лежить концепт впливу. Через це поняття власне й відбувається взаємодія української і польської культур протягом майже всієї їхньої історії. Впливами у працях Франка позначається не лише творчість певного письменника або діяльність суспільно-культурного представника, а й загалом процес національного розвитку. Першочергову роль у ньому відводиться літературі. Польська література, як більш розвинена, з європейським родоводом, звичайно, впливала на особливості української, уводячи в її розвиток ін'єкцію європейських проявлень. Через польську літературу, як посередника, доходили в Україну головні тенденції суспільно-культурних і літературних рухів, які відбувалися в Західній Європі. „Przez pośrednictwo Polski szła na Ruś reformacya i literatura reformacyjna” (s. 36), - наприклад, вважав письменник і в хронологічному порядку подавав низку подібних свідчень. Парадигмального значення набув цей вплив за романтичної доби, коли рецепція польського письменства як на Правобережній Україні, так і на Наддніпрянщині досягла апогею. Винятковою популярністю користувався Адам Міцкевич, його поезію багато перекладали й усіляко наслідували його творчій манері перші українські романтики (статті „Adam Mickiewicz w rusińskiej literaturze”, „Nowe wydania dzieł Mickiewicza”). „Червоною ниткою”, як пише Франко, тягнеться вплив Міцкевича на українську літературу аж до її тогочасного стану.

Це був той етап у творчості самого Франка, коли він беззастережно захоплювався Міцкевичем, але і спостерігав, яке важливе місце займає *wieszcz* в тодішній українській суспільній свідомості, при чому не тільки в Галичині, а й на Наддніпрянській Україні. Що ж до романтичної епохи, то Франко навіть вбачав формуюче значення творчості польського поета на Тараса Шевченка. Критик доводив, що не лише на його ранніх романтичних поемах (*Причинна, Тополя, Русалка*) позначився вплив Міцкевича, а й пізніше, у період творчої

зрілості поета 1843-1847 років, коли з'явилися поеми політичного змісту і звучання (*Сон, Кавказ, Суботин, Великий льох*). Для створення їх, вважає Франко, „wzory i impulsy [...] mógł on znaleźć daleko prędeż w Mickiewicza *Dziadach, Wallenrodzie, Petersburgu*, niż u któregokolwiek z poetów rosyjskich” (s. 230). Сьогодні деякі думки письменника не здаються досить переконливими, адже маємо чимало наукових опрацювань, в яких по-новому, з урахуванням сучасних дослідницьких методів осмислюється і постать Франка, і його взаємини з поляками, зокрема і ставлення до Міцкевича, яке в психоаналітичному ключі аргументовано представив іще у 1986 р. Григорій Грабович (стаття „Іван Франко й Адам Міцкевич”). Однак добре, що є книга польськомовних оригіналів письменника, звернення до яких дасть змогу відчувати всі нюанси його думки, а можуть вони бути іншими, ніж український відповідник.

Виводячи впливи польської літератури на українську, Франко не применшує достоїнств останньої, не знайти в нього думки про її другорядне чи вторинне значення щодо письменства сусідів. Тим паче, що він бачить і продуктивний вплив на польську літературу української культурної сфери. „Stąd wychodzą liczni pisarze, polscy, a nawet pisarzom nie urodzonym na Rusi, jak Klonowiczowi, Ruś dostarcza tematów do dzieł niespożytej wartości” (s.35), – зазначає письменник. Україна, її багатий фольклор, майже екзотична природа, свободолюбна козацька минувшина служили джерелом, з якого черпало творчі інспірації не одне покоління польських митців. Віддаючи багатьом належну шану, згадуючи з енциклопедичною докладністю діяльність натхнених Україною поляків, Франко особливий наголос кладе на представників романтизму. І, напевно, не лише тому, що на той час це була хронологічно найближча доба, вже високо поцінована історією, а й через те, що саме в романтизмі літературам суджено було ствердитися як національним, відповідно і спільноті, до яких літератури належали, набули статусу націй. Прикладом рівноправних польсько-українських стосунків служить критикові діяльність „української школи” польських романтиків. Власне завдяки українському культурному впливу не лише народилося це явище, а й мало позитивне значення у пробудженні національної свідомості самих українців. Франко навіть показує механізм цієї взаємодії: „pod wpływem tego elementu ludowego ukraińskiego, pod wpływem ludowej poezyi i ukraińskich tradycyi historycznych, wyrasta wspaniały kwiat poezyi romantycznej, wyrasta tzw. ukraińska szkoła poetów polskich. Szkołą tą, wnosząc niejako całe nowe światy ducha i formy w poezję polską, równocześnie musiała oddziaływać i na przebudzenie narodowe Rusinów, stawiając im żywym przykładem przed oczy tę konsekwencję, że jeżeli rusińska дума lub powieść ludowa, w obcą, polską szatę przybrana, mogła wywierać tak potężny wpływ, to czy nie może ona wywrzeć takiego samego wpływu w swej własnej, rodzimej formie, w języku rusińskim” (s. 229). (До слова, на той час в Галичині вживалося окреслення руський, русинський, що дорівнювалося пізнішому – український).

Статті, які мали на меті знайомити польського читача з суспільно-культурним життям галицьких українців, відзначаються не лише інформативною насиченістю, а, як й уся інтелектуальна праця Франка, - справжньою багатоаспектністю. У даному разі такий підхід також виявився потрібним. Живучи серед галицького етносу, письменник спостерігав зверхнє ставлення поляків до русинів, що супроводжувалося відвертим недобачанням їхньої культури, а то й відмовленням їй у суб'єктності. Тому у виступах „Z dziejów literatury rusińskiej w Galizyi”, „Teatry rusińskie w Galizyi”, „Literatura i sztuka. Rusińska literatura albumowa” та інших розгортається панорама життя русинів на спільних з поляками теренах, з ретроспективою в минуле і накресленням основних його культурних проявів у тогочасних умовах. Русинське населення Галичини до середини XIX ст. являло собою пригноблену і безправну селянську масу, асоціювалося із загумінковістю і відсталістю, нечисленна інтелігенція майже виключно складалася із греко-католицького клиру. Франко пов'язує початки національного становлення своїх краян із відродженням слов'янських народів Європи після 1848 р., уводячи таким чином Галицьку Русь у загальноєвропейський історичний процес. В Галичині так само виник у цей час романтичний інтерес до слов'ян, їхньої народної культури, своєрідності мови, що дало поштовх також до суспільно-культурного розвитку галицьких українців.

Типові для того часу тенденції „пробудження публічного духу” письменник ілюструє прикладами з починань своїх земляків, враховуючи культурні впливи, що надходили зі Східної України (популярність *Енеїди* Котляревського, поезії романтиків, особливо – творчості Шевченка тощо). Їх сприймали і розвивали в середовищі греко-католицьких семінаристів, в організації українських товариств, у створенні театральних колективів, у розгортанні видавничих практик і, звичайно, в творчій діяльності літераторів, публіцистів, науковців, ряди яких в Австро-Угорщині постійно поповнювалися національно свідомими працівниками. Таким чином, у польського читача формувалося уявлення про повноцінне культурне життя української спільноти в Галичині. Щоправда, Франко не торкається політичного боку зростання національної свідомості, яке, зміцнюючи позиції галицьких українців, мобілізувало їх відстоювати свої права й інтереси головно супроти польської монополії на владу в Галичині - адміністрації і політичних сил. Такі мотиви з'являються пізніше, у публіцистиці „зрілого” Франка. А на ранньому етапі його діяльності важливіше було налагодити добросусідські реляції в опертю на зближення в одному й тому ж просторі геокультурних досвідів. Варто зазначити, що висвітлюючи в польській пресі розвиток української культури в Галичині, Франко - один з перших авторів - сприймав її як рівновелику частину всієї української культури, паритетну з культурою і літературою на східноукраїнських землях, хоча й позначеною місцевим колоритом.

Підбірка матеріалів про погляди Франка на польську літературу - це змістовний тематичний обшир текстів, що у сукупності своїй свідчать про неаби-

яку заангажованість письменника в справі цієї літератури, свідчать, що для нього вона була так само близькою й досконало знайомою, як і українська. Як критик і історик польської літератури, Франко міг промовляти водночас і як її речник. Така постава була зумовлена вихованням письменника і перебігом його життя, про що слушно нагадав проф. Радишевський у згаданій передмові до книги. Жодна важлива літературна подія чи ключова тенденція не пройшли для Франка непоміченими. Так, він з ентузіазмом вітав появу нового 4-томового видання творів Адама Міцкевича, високо оцінюючи працю Генрика Бегеляйзена, завдяки якій світ побачили науково виверені, докладно описані, забезпечені численними коментарями поезії великого романтика. Критик передбачував 4-томнику роль підручника для всіх, котрі займаються не тільки самим Міцкевичем, але і взагалі польською літературою XIX століття (s. 242). Не менше задоволення викликало у Франка видання 2-томника поезій Юліуша Словацького, що теж становить „owoc żmudnej i wyczerpującej pracy dra Biegeleisena” (s. 243). Своєчасність цього видання Франко доцінив іще й тому, що зростала популярність Словацького серед молоді, для якої він був „panem jej marzeń i uczuć” (s. 243). Натомість, з непокоєм помічає, що призабуто постать іншого романтика, Северина Гощинського, і навіть назвою статті намагається привернути до нього увагу, впливаючи на патріотичні почуття поляків: „Poeta – bohater. Pamięci Seweryna Goszczyńskiego w rocznicę nocy belwederskiej” (s. 265).

Відхід від романтичної традиції, що тяжіла над розвитком польської літератури, Франко вбачав у поезії Яна Каспровича, який „z natury swej jest realistą, poetą twardej i zdrowej rzeczywistości” (s. 261). Але іще помітніше виступають для Франка – прихильника позитивізму реалістичні зміни в прозі. Спираючись на повість Болеслава Пруса *Placówka*, критик виводить нові тенденції: виразно формуються вони у зміні героя літератури. Замість представників польської шляхти, що довго займали провідне місце, література повернулася обличчям до селян, простого люду. Раніше простолюдин виконував епізодичну або найменш другорядну роль, а навіть і декораційну, міг ним бути і русин. Врешті в якості головного героя виведено справжнього, з крові й плоті, польського *chłopa*, що достойно вийшов на авансцену літератури.

Усі разом польськомовні матеріали книги дають незаперечне свідчення, що діяльність Івана Франка стала осердям культурним зв'язків України і Польщі. Звернення до текстів-оригіналів, напевно, послужить новим дослідженням над зглибленням вкладу українського письменника в розвиток добросусідських відносин між двома народами.

Наприкінці варто зазначити, що книга, яка налічує 392 сторінки, є для читача не тільки джерелом інтелектуальних, а й естетичних відкриттів, оскільки, видана у твердій оправі на високої якості папері, вона збагачена численними ілюстраціями на історичні й літературні теми. Майже кожну сторінку прикрашають фрагменти з картин відомих польських і українських художників, а також

зрідка і старі фотографії. Перед кожним текстом уміщено лого польського періодика того часу, коли з'явилася Франкова публікація. Графічний проект і його реалізацію здійснив Robert Maciej. А все видання слід завдячити Zjednoczeniu Nauczycieli Polskich na Ukrainie, przy wsparciu Instytutu Książki w Krakowie oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Галина КОРБІЧ

zgłoszenie recenzji: 30.06.2017 r.
przyjęcie recenzji do druku: 10.01.2018 r.